

[0901]

BESPREK

K.F. Gildemacher, *Terpen en terpnamen. Een naamkundig en historisch-geografisch onderzoek naar vijf naamtypen in Fryslân*. Ljouwert (2008), Fryske Akademy – Afûk, 368 siden. ISBN 978-90-6273-784-0.

Het Friese landschap, of beter gezegd: het landschap in de lange kuststrook die ooit door Friezen werd bewoond, kent vele karakteristieke elementen. Maar een van de meest in het oog springende zijn toch wel de terpen, die dan ook al eeuwenlang internationale vermaardheid genieten. Plinius de Oudere schreef immers tweeduizend jaar geleden al meewarig over “dat arme volk (dat) hoge terpen of dammen (bewoont) die ze eigenhandig hebben opgeworpen”. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ontstaansgeschiedenis, spreiding en benaming van die terpen al zeer lang onderwerp van studie zijn in de geografische, historische en ook de taalwetenschap. Maar pas in 2008 is voor het eerst een omvangrijke monografie verschenen die deze benaderingen in zich verenigt.

Vanaf 2002 heeft Karel Gildemacher vijf jaar lang de vele middeleeuwse bronnen doorgevlodt waarin Fries plaatsnamenmateriaal is overgeleverd – dat wil zeggen, plaatsnamenmateriaal in de provincie Fryslân. Gildemacher motiveert deze beperking overigens niet, terwijl zonneklaar is dat onderzoek in de Ommelanden, Oostfriesland, Noordfriesland en ook Noord-Holland belangrijke aanvullingen zou hebben opgeleverd. Men kan zich echter gemakkelijk voorstellen dat zulk aanvullend werk praktisch ondoenlijk zou zijn geweest, zeker voor één persoon. Gildemacher heeft op basis van zijn inventarisatie een zeer omvangrijke databank aangelegd, waarin allerlei relevante gegevens over de plaatsnamen zijn verzameld, zoals orthografische varianten, dateringen, bronnen, secundaire literatuur en geografische locatie (zie p. 41-42). Eerder al, in 2007, vloeide uit dit monnikenwerk een mooie publicatie voort, het namenlexicon *Friese plaatsnamen*. Waar dat lexicon populair-wetenschappelijk van opzet was en een breed publiek bediende, is Gildemachers *Terpen en terpnamen* veel meer gericht op wetenschappelijke kringen.

Uit zijn eigen databank van 36.000 plaatsnaamvarianten die voor 1550 zijn overgeleverd, heeft Gildemacher 18.000 varianten (p. 43) gelicht, waarin wat ik hier voor het gemak maar ‘terpaanduidingen’ noem, voorkomen; deze varianten vertegenwoordigen 800 plaatsnamen. Die 800 plaatsnamen vallen op hun beurt weer uiteen in vijf groepen: namen die eindigen op de terpaanduidingen *-hêm*, *-ingi*, *-werth*, *-werua* en *-therp* (deze volgorde is, zo blijkt aan het einde van het boek, door chronologie ingegeven, en loopt van oud naar jong; zie p. 295). Na het inleidende hoofdstuk worden deze vijf terpaanduidingen in aparte hoofdstukken behandeld. Elk van de hoofdstukken is op dezelfde wijze opgebouwd (Gildemachers eigen uitleg van de opbouw op p. 11 wijkt vreemd genoeg af van de daadwerkelijke opbouw): na een inleidende eerste paragraaf worden in de tweede paragraaf aan de hand van de

gebruikte bronnen opkomst, verspreiding en gebruik van de terpaanduiding in Fryslân toegelicht; daarbij is ook aandacht voor het voorkomen en gebruik ervan in de Westgermaanse talen. De derde paragraaf bevat een kritisch overzicht van eerder voorgestelde etymologieën, waarna in de vierde paragraaf de opkomst en verspreiding van de plaatsnamen in Fryslân (en waar relevant in andere taalgebieden) die met het betreffende element zijn gevormd, worden behandeld. Gildemacher schenkt overigens veel aandacht aan de relatieve chronologie met betrekking tot andere terpaanduidingen. Dat is erg interessant en nuttig, omdat die relatieve chronologie licht werpt op de nederzettingsgeschiedenis. De vijfde paragraaf verschaft uiterlijke en geografische kenmerken van de betreffende terpaanduiding.

Dan volgt als zesde paragraaf van elk hoofdstuk het lexicale deel, waarin de verzamelde plaatsnamen worden besproken. Dit deel mag het hoofdbestanddeel van elk hoofdstuk genoemd worden: de greep naar dit boek zal toch meestal voortkomen uit interesse voor een bepaalde plaatsnaam, en via het register achterin zal de gebruiker dan de weg naar, vooral, het lexicale deel vinden. Dat deel is opgebouwd aan de hand van lemmata die als ingang de hedendaagse officiële plaatsnaam hebben (waar mogelijk). Daarachter wordt veel relevante informatie geboden, zoals oudste vindplaats en schrijfwijze, betekenis (waarbij overigens het grote aantal vraagtekens aangeeft hoe onzeker de duiding van plaatsnamen vaak is), geografische locatie, de taal van de bron en de samenstellende delen van de naam (de microstructuur van de lemmata wordt uitgebreid besproken in in paragraaf 1.4). Het lexicale deel is royaal geannoteerd. Gildemachers enorme expertise en belezenheid terzake blijken uit de zeer gedetailleerde achtergrondinformatie en de rijkelijk alsook – en dat is helaas niet bij elke wetenschappelijke publicatie het geval – relevant geciteerde secundaire literatuur.

Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een analyse van achtereenvolgens taalkundige, geografische en naamkundige aspecten van de terpaanduiding, met als laatste de conclusies met betrekking tot de betreffende terpaanduiding. Deze opzet lijkt me niet optimaal, omdat de theoretisch-analytische delen, waartoe toch ook de eerste paragrafen van elk hoofdstuk behoren, zo van elkaar worden gescheiden door de dataverzameling. De gebruiker had het de auteur vast vergeven als hij de afsluitende analyses al aan de data zou hebben laten voorafgaan, wat de begrijpelijkheid en leesbaarheid van Gildemachers gevolgtrekkingen en reconstructies, en daarmee dus de algehele gebruikersvriendelijkheid van zijn boek, ten goede zouden zijn gekomen.

Het boek wordt afgesloten door een slotbeschouwing in de vorm van analyses van respectievelijk taalkundige, geografische, chronologische en naamkundige aspecten, gevolgd door een puntsgewijze lijst van de belangrijkste conclusies (par. 7.2). Dan volgen nog een Engelstalige samenvatting en een overzicht van gebruikte bronnen en literatuur; het afsluitende register noemde ik eerder al.

Gildemacher heeft met dit boek opnieuw laten zien dat hij zijn bronnen en de enorme hoeveelheden (vaak niet eenduidige) gegevens die eruit voortvloeien kritisch kan benaderen en de onderlinge samenhang van die gegevens overtuigend kan reconstrueren. Dankzij zijn grote kennis van de secundaire literatuur en, ook hier, een

kritische blik, slaagt hij erin om deze weerbarstige materie voor vakgenoten, maar door de lexicale delen toch ook voor een breder publiek, toegankelijk te maken. Ik breng hier graag één terpnaam meer voor het voetlicht om te laten zien hoe lastig de naamkunde soms is, en hoezeer Gildemacher erin slaagt om haar raadsels te ontrafelen. Aan de naam Parrega (Parregea) doet in eerste oogopslag niets vermoeden dat we te maken hebben met een terpnaam. Geen der vijf terpaanduidingen lijkt immers aanwezig. Maar doordat Gildemacher alle naamsvarianten van dit dorp heeft samengebracht (p. 126) kon hij de ontwikkeling ervan reconstrueren. En dan blijkt dat oude varianten een element *-ing* bevatten, vgl. Epangne (1275; waarsch. Epinge bedoeld). Dit is een al doorzichtiger combinatie van de persoonsnaam Epa met het element *-ingi*. De bewoners van dit dorp met de niet-overgeleverde naam *Epinge – de *Epingera – hebben vervolgens hun naam gekoppeld aan het bekende element *-ga* (waaraan Gildemacher in *It Beaken* 65 (2003) ook al een mooie studie wijdde), zodat bijv. Epanraga (1400) kon ontstaan. Het eerste element is verzwakt en daarna afgefallen, zodat vormen als Pangra (1398) of Paenragha (1447) ontstonden. De stap naar Parrega is dan nog maar klein. Kortgezegd was de naamsontwikkeling zo (vgl. p. 126 n. 480): *Epinge – ra – ga > Epanrega > Panrega > Parrega. Van dit soort lastige maar aardige puzzeltjes is het boek doordrenkt.

Toch wil ik op deze plaats wel kwijt dat dit boek een meer verzorgde vormgeving had verdiend. Ik laat opmaak- en spellingsfoutjes terzijde – het foutloze boek moet nog worden gemaakt en wee hem die erop wacht – maar werkelijk ergerlijk zijn de tientallen pagina's waarop grote ontsierende delen wit verschijnen. Nu stellen manuscripten met dergelijke grote aantallen voetnoten hoge eisen aan de opmaker, maar die had met dit eindresultaat geen genoegen mogen nemen. Verder is het boek voorzien van vrij veel foto's, die op mij eerlijk gezegd geen goede indruk maken, eerder zelfs een wat amateuristische: ze hebben door de korrelige kwaliteit en de zwartwit-druk geen esthetische waarde en, belangrijker, ze voegen door het gebrek aan zichtbare details zelden wat toe. Dit laatste geldt zeker niet voor de vele duidelijke en informatieve kaarten, die de spreiding van de naamtypen zeer goed illustreren en vaak in één klap aanschouwelijk maken wat de auteur in tekst heeft uitgedrukt.

Dat gezegd hebbende: met *Terpen en terpnamen* heeft Gildemacher opnieuw overtuigend invulling gegeven aan wat als zijn wetenschappelijk programma mag worden beschouwd: de ogen van historici en historisch-taalkundigen te richten op het belang van de (plaats)naamkunde. In zijn woorden: “Bij historisch taalonderzoek moet aan namen in het algemeen en aan plaatsnamen omdat die geografisch bepaald zijn in het bijzonder, aandacht worden besteed” (p. 12, n. 1). Heeft Gildemacher in zijn dissertatie, *Watervamen in Friesland* (2 dln., 1993), al een zeer belangrijk deel van die Friese naamwoordenschat blootgelegd, met dit boek evenaart hij die prestatie ruimschoots. Het valt slechts te hopen dat Gildemacher zijn krachten nu nog wil wijden aan die derde grote loot van de plaatsnaamkunde: de veldnamen. Omdat valt te betwijfelen of zo'n lastig en omvangrijk project binnen zijn praktische

mogelijkheden ligt, richt ik mijn vragende blik graag naar de Fryske Akademy, die al eerder heeft laten zien grootschalig naamkundig onderzoek te kunnen en willen faciliteren. Dat zulk onderzoek alle investeringen meer dan de moeite waard is, heeft Gildemacher met dit boek opnieuw aangetoond.

Anne Tjerk Popkema
Groningen